

O SLOVENSKEM TERSKEM NAREČJU*

Analiza 3500 besed z vsega področja terskega narečja dovoljuje izpopolniti Ramovševo definicijo tega narečja, ki zadeva njegovo stanje tik pred koncem 19. stoletja, in opisati druge pojave predvsem v vokalizmu, konzonantizmu in oblikoslovju. Analiza zemljepisne razporeditve arhaizmov in izposojenk ter datiranje slednjih na podlagi glasoslovnih sprememb dajeta na voljo gradivo za družbeno-gospodarsko zgodovino tega območja.

By the analysis of 3,500 words from the whole area of the Ter (it. Torre) dialect it is possible to complete the definition of it made by Ramovš, which refers to the situation just before the end of the 19th c. and to describe many other phenomena especially in vocalism, consonantism and morphology. The analysis of the geographical localization of archaic and foreign words as well as the dating of the same through phonetical changes provide proper material for the social study of this area.

Slovensko tersko narečje je preštudiral in definiral Fran Ramovš,¹ tako v njegovi lokaciji in sovisnosti med sosednjimi rezijanskim in beneškimi dialekti² kot v njegovih lastnih značilnostih.³ Glede točnih meja, v katerih to narečje še danes govorijo, se sklicujem na svojo prejšnjo publikacijo,⁴ vendar želim opozoriti na dejstvo, da se to narečje deli v pet različnih govorov, ki sovpadajo, če se premikamo od zahoda proti vzhodu, 1. z zgornjo Tersko dolino, 2. s Karnajsko dolino, 3. s severnimi zaselki v kratki dolini črnjejske Reke, 4. z dolino Maline in 5. z goro Joancem ter dolinama, ki se z njega spuščata proti Fojdi in Tavorjani.

Ramovš, ki je v dvajsetih in tridesetih letih prehodil skoraj celotno slovensko jezikovno območje, ni mogel zaradi tedanjih težkih političnih razmer obiskati skrajnih zahodnih obronkov tega ozemlja in se je zato s svojo strogo analizo posluževal predvsem — in za območje Tera lahko dodamo skoraj izključno — obilnega gradiva, ki ga je v letih 1873 in 1901 zapisal ter v letu 1904 objavil Jan Ignacy Baudouin de Courtenay;⁵

* Prevod predavanja, ki ga je avtor kot gost prebral 26. aprila 1979 na videnski univerzi.

¹ Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika, VIII, Dialekti*, Ljubljana 1935.

² Op. cit., str. 42 sll. in 51. sll.

³ Op. cit., str. 53 sll.

⁴ Pavle Merku, *Tersko narečje*, v: Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji, Zbirka Nediža 2, Špeter Slovenov 1978, str. 43 sll.

⁵ Jan Baudouin de Courtenay, *Materialien zur Südslavischen Dialektologie und Ethnographie, II. Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien*, S. Petersburg 1904.

njegova analiza zadeva torej jezikovno stanje, ki je bilo značilno za čas ob koncu prejšnjega stoletja.

Ramovševa definicija je še danes veljavna in so jo tudi italijanski jezikoslovci sprejeli in spoštovali; ti pa s svoje strani poudarjajo — kakor sta to pred kratkim povedala tudi Francescato in Ivašič-Kodričeva⁶ — da »predstavljajo terska narečja (sic!) ... slovensko skupino, ki je najneodpornejša pred vplivom furlanščine«. ⁷

To predavanje sem pripravil na podlagi analize približno 3500 besed, ki sem jih doslej nabral: 1. iz 110 besedil ljudskih povedk, ki jih je Milko Matičetov zapisal v letu 1940 v Teru in Podbardu;⁸ 2. v Teru in Černejci konec šestdesetih let za ASLEF;⁹ 3. iz besedil ljudskih povedk, ki sem jih posnel za Italijansko radiotelevizijo v Čeneboli, Podratih, Subidu, Černejci, Prosnidu, Plestiščih, Brezjah, Viškorši, Sedliščih, Bardu in na Njivici med 1967 in 1970 ter objavil l. 1976;¹⁰ 4. pri nenehnem raziskovanju vsega terskega narečnega območja od leta 1967 naprej: to raziskovanje nameravam nadaljevati še kakih deset let z namenom, da izdam zgodovinsko-jezikoslovno-etnografski besednjak Tera.

V analiziranem gradivu se torej zrcali stvarno jezikovno stanje od l. 1940 naprej, stanje, ki je še danes povsem živo. Lahko mi bo opozoriti na nekatere razlike med obema jezikovnima stvarnostma — Ramovševo in mojo; toda komaj tedaj, ko bo kolega Rado Lenček s Columbijske univerze v New Yorku izdal celotno Courtenayjevo rokopisno jezikovno gradivo s terskega območja, ki ga hrani Leningrajska znanstvena akademija, in ko bo izšel moj terski besednjak, bo moč opraviti poglobljeh diahron študij terskega narečja, to je enega redkih narečij v vsi Evropi, ki niso poznali knjižnih in kulturnih vplivov ter se niso povzdignili do socialno razvejane govorice.

Skušal bom orisati tersko narečje, in sicer bom opozoril le na nekatere značilnosti in pojave, ki sem jih lahko doslej opazil in ki izpopolnjujejo razčlenjeno in popolno Ramovševo razlago.

FONETIKA. Terski vokalizem izhaja iz zgodovinskega slovenskega vokalizma: vse spremembe v njem je opisal Ramovš. Ramovševa slika

⁶ G. Francescato in M. Ivašič Kodrič, *La comunità slovena in Italia, aspetti di una situazione bilingue*, v: Quaderni per la promozione del bilinguismo 21/22, Brescia 1978.

⁷ Op. cit., str. 20.

⁸ Besedila, ki jih hrani ISN pri SAZU v Ljubljani, so še neobjavljena; zahvaljujem se Milku Matičetovemu, da mi jih je dal na razpolago za ta študij.

⁹ *ASLEF, Atlante storico linguistico etnografico friulano*, Padova-Trieste, 1972 nasl.

¹⁰ Pavle Merkù, *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji*, Trst 1976.

je še danes povsem evidentna v krajevnih ter osebnih govoricah. Vokalna redukcija je predvsem intenzitetna, kar je najlažje opaziti pri končnicah; hkrati pa je tudi kvantitetna, in to je najlepše opaziti v primeru lene artikulacije. Ob polnih vokalih zato pogostoma naletimo na vokale, ki so reducirani v obe smeri: *itī, itī, itē, itē*: vse te oblike je slišati v istem kraju in od iste osebe. Fluktuacija je odvisna od splošne težnje, očitno v teku, k redukciji intenzitete (*itē*) in od lene artikulacije, ki je lahko osebna in trenutna (*itī, itē*); oba pojava sta prisotna na celotnem terskem območju, vendar redukcija intenzitete prevladuje v zahodnem in južnem pasu — to je na skrajnem obrobju — medtem ko redukcija kvantitete prevladuje v notranjih krajih, ki so v stiku z zgornjesošskimi in nadiškimi narečji.

Tudi pri drugih pojavih v vokalizmu, ki jih je že opisal Ramovš, lahko opazimo podobno fluktuacijo na krajevni ter individualni ravni: tako na primer pri prehodu nenaglašene *e* < *ě, e* in *e* v *a*; za ta pojav pravi Ramovš, da ima središče v Černjeji, v resnici pa zadeva celotno tersko območje z omenjenim značajem fluktuacije. Da se ustavim ob enem samem primeru, sem zabeležil oblike z zgodovinskim *e* (*velik, velicea, ti velici*) na Njivici, v Bardu, Černjeji, Brezjah in Teru in oblike z novim *a* (*valik, ti valici, te valiki*) točno v istih krajih in s podobnim značajem osebne fluktuacije.

KONZONANTIZEM. Enak pojav krajevne in osebne fluktuacije je opaziti pri številnih značilnostih terskega konzonantizma, in trenutno si ga ne znam točno razlagati. Tak primer zadeva medsamoglasniški *j*, ki je običajno ohranjen, toda pri nekaterih besedah — v istih krajih in pri istih osebah — včasih popolnoma onemi. Citiral bom spet en sam primer: oblikam *mēja, Tanameju, Taparmeie, Tasameju, Óre-na-méji* in podobnim, kakor jih berem v *Libro Copia degli Strome(n)ti* v župnijskem arhivu Sv. Jurija v Bardu s prepisi notarskih aktov iz 17. in 18. stol., v disertaciji Ermacora Vidonija *Saggio sulla toponomastica slava dell'Alta Valle del Torre* (Padova, 1945) in kakor sem jih sam zapisal po vsi zgornji Terski dolini, se postavljajo naproti oblike *méa, Ardamèa, Zamèa, Tapodmèa* ipd. v istih virih. (Pojav obsega sosednji rezijanski dialekt z oblikama *mēja* na Ravanci in Solbici, *mèa* v Osojah in Učji, prim. *Tanamèe* v Učji za sedlo, ki se v italijanščini uradno glasi *Passo di Tanamea*.) Tudi primeri onemitve začetnega *j*- (Ramovš citira glagolsko obliko *je* > *ę*) so pogostni: tako npr. *ékati -an* (Njivica) 'brbotati' < **jęk-* (gl. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, str. 223).

Še v območju konzonantizma bo prav omeniti nekaj drugih pojavov. Zgodovinski *g* je v vseh slovenskih zahodnih narečjih izgubil zaporo ter

postal γ tudi v terskem narečju, toda povsem onemel v Černjeji ter v vaseh na dnu Terske doline in na desnem bregu Tera: *ôba, nôa, láva, réba, naníte* < *nagniti, nuój* < *gnoj*; poredkoma ga je še slišati v vaseh na levem bregu Tera in sicer v Zavarhu, Bardu in Sedliščih. Toda v krajih, kjer je $\gamma < g$ onemel, izgovarjajo g v skoraj vseh izposojenkah iz furlanščine ter italijanščine: *garbón* (NP¹¹ *garbòn* = Coluber viridiflavus Lacep. var. *carbonarius* Gmel.; saettone, milordo), *golár* (NP *golár* = parte della veste intorno al collo; *golár od járme*, Černjeja) in iz nemščine: *grampír*, Njivica, Sedlišča, Zavarh, Podbardo (toda: *krempír*, Plestišča, *kampír*, Černjeja). Če ta g izgine tudi v furlanski tujki, npr. *lérja*, Bardo (toda *glérja*, Zavarh) NP *glèrie* = *ghiaia*, onemitev izpričuje starost izposojenke, ki se je torej udomačila pred prehodom $g > \gamma > \emptyset$.

Včasih opažamo protetični γ , izgovorjen z močno emfazo, tudi v vaseh, ki so ta glas že izgubile: to nam spet dovoljuje datirati pojav v času, preden je γ tu onemel: *ýóuca*, Njivica, *ýrób* (= rob), Plestišča, *ýomandís*, Brezje (*amandís*, Bardo, Zavarh < NP a madins).

V zvezi s prehodom $lj > j$, ki ga Ramovš bogato eksemplificira (dodam *hámej*, Černjeja, *Humulus lupulus* L.), bi se rad ustavil ob toponimu *Lubjána*, ki je skupen celotnemu ozemlju Nadiže, Tera in Režije. Če se izvirni sklop *-blja-* pravilno spremeni v *-bja-*, bi pričakovali enako spremembo tudi v začetnem *lju-* > *-ju-*, torej pričakovali bi obliko **jubjána*, ki dejansko ne obstaja nikjer. Oblika *Lubjána* izhaja torej očitno iz **Lubljána* in ta je lahko nastala po disimilaciji $lj-lj > l-lj$ pred prehodom $lj > j$ na vsem območju, ki danes govori *Lubjána*. Enako očitno se mi zdi, da so prav ta narečja posredovala italijanščini to obliko kranjskega mesta.

Tersko narečje, kakor tudi mejni rezijansko in nadiško, je nadalje ohranilo visoko število oblik s pričami 2. psla. palatalizacije, ki so drugod redke in ki jih je knjižni jezik izločil: *drúzaa*, Ter, Brezje < *drúzeva*, Brezje, *mi drúzi* in *mi drúzje*, Černjeja, *bózmu*, Brezje; toda te priče so povsem odsotne iz samostalniške sklanjatve, ki je uvedla analogične oblike po imenovalniku.

Končno bom omenil, da se je od zgodovinske slike slovenskega konzonantizma najbolj oddaljila izgovarjava sičnikov, šumevcev ter nebni in mehkončnih afrikat, in to predvsem na jugozahodnem obrobju: v tem je spet kazen vpliv furlanske in ben.-it. izgovarjave. V območju Tera je zatorej slišati pisano izgovarjavo sičnika *s*, in sicer od ostre sika-

¹¹ Kratico NP rabim za: Pirona, Carletti, Corgnali, *Il nuovo Pirona, vocabolario friulano*, anastatični ponatis edicije iz l. 1955, Viden 1977.

joče pripore, ki je lastna osrednji slovenščini, do ohlapnega izgovora, ki je tipičen za furlanščino in italijanske beneške govore; vsi ti glasovi premikajo nadalje mesto izgovarjave od mehkega proti trdemu nebu mimo koronalnega položaja, ki je sicer redek za slovenska narečja: *čáča*, Ter, > *káka*, Terska in Karnajska dolina, > *čáca*, prav tam (v pomenu »pater«, gl. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, str. 71 »čáča II«, in v pomenu NP *ciázze* = ramaiolo, gl. Bezljaj, op. cit. str. 71 »čáča III«). Vesten opis tega pojava je kaj redek v delih jezikoslovcev in bi verjetno prej zanimal specialiste za fonetiko.

MORFOLOGIJA. Čeprav ohranja morfologija terskega narečja znatne arhaizme, kakor je npr. aorist glagola *biti*, je vendar manj zanimiva od fonetike in leksike, zakaj v nji je prevladala težnja poenostavljati in posploševati po analogiji ter so izginile cele oblikovne kategorije. Tako je izginila dvojina, ki se je ohranila le v redkih okameninah, in tako je skoraj popolnoma izginil pogojnik, ki ga v splošni rabi najčešče zamenja tout cour indikativ: *si tí'ela ja sní'esti, če nísí bių paršòų*, Njivica; pogojnik *bi* največkrat spremlja glagol *tí'eti* v izrazih kakor *ja bi tí'eų bití*, Bardo, *na bi tí'ela oščepáti*, Ter (rada bi ozdravila); izredno redka je prisotnost pogojnika v protazi in apodozi hipotetičnega stavka, kakor v tem besedilu, ki ga je zapisal Milko Matičetov v Teru l. 1940: *ko bi se umòų, on bi téų* . . .

Sporen primer v terski (in rezijanski) morfologiji je primer prihodnjika; Ramovš mu posveča v *Dialektih* kratek stavek, ki je sprožil — in še sproža — omejujoče in zmotne razlage; stavek je ta: »Futur se tvori v Reziji in na Teru s pomočjo prezenta glagola *chõtêti* in infinitiva: rez. *ja čòn te ubųit*; ter. *ču jítí*.«¹² Prevečkrat vsi citirajo ta stavek in prevečkrat sem ga še sam citiral, da nisem potem sploh slišal ne v Reziji ne v Teru drugega prihodnjika, onega namreč, ki ga tvorijo s pomožnikom *biti*. Toda o njem je bil pisal že Arturo Cronia,¹³ ki je sicer citiral primere *ja čùn belč brùman, ti čèš stortč* (sarò buono, tu farai), a je takoj dodal: »Glede njegove uporabe (to je uporabe futura s *çon*, Op. P. M) bi rad poudaril, da je ta še zelo močna v nekaterih krajih, tako npr. v občini Bardo, medtem ko drugje, npr. v Černjeji, živi ob perifrastičnem futuru z *bôn* (za *bom*), ki ga je že De Courtenay okoli 1870 zapisal in ki ga je danes vedno bolj slišati, predvsem ko hoče izražati v času determinirano dejanje in je zato podoben kakemu hipotetičnemu futuru.« Za Cronio je prihodnjik s pomožnikom *čòn, ču* »nedvomno« »un carat-

¹² Op. cit. ad 1, str. 35 ad 5.

¹³ Arturo Cronia, *Contributi alla dialettologia slovena*, v: Slavistična revija III/5—4, 1950, str. 321 sll.

teristico esito di un tipo di strati (substrati o adstrati) čakavi o serbo-croati«.

Prihodnjiku sem se posvetil preteklega septembra in sem prav tako v Reziji kakor v Teru ugotovil odlično zdravje in srečno sožitje obeh oblik, one s pomožnikom *ćon* ter nedoločnikom in one s pomožnikom *bon* ter opisnim deležnikom, torej: *ja ćun vđdate*, Njivica, Podbardo : *ja bon vđdeu*, Njivica, Podbardo; in da citiram samo še primere z zanemarjenim prihodnjikom z *bon*: *buoš píu, tu ku bȑ sȑ meretđu* (to, kar bo zaslužil), *će nã bȑ vėnca bužiija* (če bo laž večja, močnejša), *naj bđ še tuó, ti ne boš vėndu* (ti ne boš gnal ven, to je na pašo), Ter, Podbardo. Dvojni prihodnjik pozna vsaj vsa zahodna polovica terskega območja brez druge razlike mimo različne vloge obeh oblik: prihodnjik s *ćon* izraža namero, oni z *bon* ugotavlja dejstvo; med njima je torej točno ista razlika kakor med obela futuroma v angleščini. Prihodnjik s *ćon* je pravi future of willingness, futur z *bon* pa pravi simple future. V rabi je najmočnejše zastopan prihodnjik s *ćon*: če naj označim razmerje med obema oblikama zgolj na podlagi spomina, bi to razmerje lahko označil z 9 : 1 v korist prihodnjika s *ćon*.

Toda to ni čakavizem. Prihodnjik s *ćon* se po Ramovšu širi z obeh citiranih območij tudi na ozemlje drugih dialektov v zgornji dolini Soče.¹⁴ Očitno imamo v tem primeru opraviti s praslovansko dediščino, ki jo je slovenščina ohranila le na svojem severo-zahodnem ozemlju: in to ozemlje je preobsežno, da bi si pojav mogli razlagati kot čakavizem; sploh pa je vse domnevne čakavizme v teh dialektih zelo težko dokazati. Zanimivo bi bilo analizirati rabo prihodnjika (prihodnjikov) in sožitje obeh oblik s *ćon* in *bon* na širšem ozemlju, ki bi obseglo vse obsoške, briški in kraške dialekte, ter bi verjetno ugotovili presenetljive rezultate.

AKCENTOLOGIJA. Tersko akcentologijo je obširno obravnaval Ramovš. V sami Terski dolini je še slišati pogostoma oblike z dvojnimi naglaševanjem tipa *žėnã*, vendar imam vtis, da se to dvojno naglaševanje redči zemljepisno in na individualni ravni: to je morebiti znamenje, da se prehod *ženã* > *žėna* tudi tu počasi končuje, čeprav z zamudo nekaj stoletij po osrednji slovenščini. Vendar moramo ta pojav še natančneje preučevati, da bomo o tem gotovi.

SINTAKSA. Na tem mestu ne bom govoril o nji, saj sem nekaj podatkov o nji že objavil nekaj let tega.¹⁵ Rajši se bom ustavil ob LEKSIKI, za katero trenutno razpolagam z večjim številom podatkov.

¹⁴ Op. cit. ad 1, str. 80 ad 16.

¹⁵ Op. cit. ad 4, str. 57.

Med vidnejšimi značilnostmi terskega narečja moramo omeniti številne arhaizme, kar je sploh značilno za obrobne dialekte: med slovenskimi narečji so najbogatejša z arhaizmi prav severozahodna, in sicer ziljsko, rezijansko in tersko. Med arhaizmi, ki jih navaja Ramovš, so nekateri dokončno izginili iz vsake terske govornice že dolgo pred objavo *Dialektov*¹ (npr. števniki *dvarédi*), drugi so izginili pozneje. Za daljši seznam teh arhaizmov se sklicujem na študijo, ki sem jo že omenil.⁴ Zdaj bi rad le opozoril na to, da so nekateri terski arhaizmi pravi praslovanski relikti, ki so se ohranili le v tem narečju; za zgodovinski dokaz o njihovi uporabi drugje se moramo obračati na starocerkvenoslovansko literaturo.

Tak je glagol *obr'esti, ja e obréćen*, zelo pogosten v vsakdanji rabi v vseh vaseh Terske doline, Karnajske doline in Černjeje, medtem ko ga je drugje zamenjala nemška izposojenka *ušáfati*; tak je tudi prislov *uód*, ki sem ga pogostoma slišal na Njivici, v Bardu in Zavarhu, kjer živi v alternaciji s furlansko izposojenko *adóre* brez vsake pomenske razlike: *uód* nadomešča tu torej običajno slovensko obliko, ki je tudi prisotna v terskem narečju kot *zuóda*, Ter, *zuódaj*, Vizont; medtem ko slednja izhaja iz zveze *sō + goda*, izhaja prva očitno iz zveze *vō + godō*.

Zdaj pa naj namesto navajanja drugih arhaizmov in posebnosti s slovenskega leksikalnega fonda (to sem sicer že storil v številnih doslejšnjih publikacijah)¹⁶ rajši spregovorim o furlanskem besednem adstratu.

Začel bom z nekaterimi statističnimi podatki, ki jih bom pozneje lahko še izpopolnil, saj morajo biti pri trenutnem stadiju raziskovanja le malo zanesljivi. Toda menim, da je vredno poskusiti. Pri 3500 analiziranih besedah je slovenski leksikalni fond prisoten s 1065 izvirnimi besedami in še kakimi tisoč izpeljankami, kar predstavlja v celoti približno 60 %: že iz te ugotovitve izhaja, da imamo opraviti s številnimi besednimi družinami iz iste osnove. Furlanski adstrat (v katerega sem štel tudi vse beneško-italijanske ter italijanske besede, ki jih je terskemu dialektu po vsi priliki posredovala furlanščina) obsega 815 izvirnih besednih enot in še kakih sto izpeljank za celotnih približno 27 %: ugotovimo lahko ogromno število furlanskih besed v terskem narečju (če pa prezremo izpeljanke in se ozremo zgolj na izvirne besede, se razmerje spremeni v 57 : 43 % v korist slovenskih besed), vendar furlanske besede

¹⁶ Poleg op. cit. ad 4 glej še: *Pomenoslovní paberki iz zgornje Terske doline*, v: JiS 1969/70, 2/3; *Sprehod skozi tersko besedišče*, v: JiS 1970/71, str. 80–81, 259–260; *Staro in novo gradivo za terska krajevna imena*, v: JiS 1970/71, str. 145–155 in 186–189; *Tersko narečje*, Trst 1972; *Žive besede v naših narečjih*, v: Mladika, Trst 1979.

v veliki večini niso utegnile roditi številne besedne družine: to je znamenje, da je večina furlanskih izposojenk mladega datuma in da raste z geometrično progresijo v teku časa. Analiza jezikoslovnih dejstev bo te ugotovitve le podprla. Nemški adstrat, ki je v veliki večini slovenskih narečij izredno številen, je v Teru — kakor tudi v Reziji — malenkosten: 56 besed na 3500 pomeni komaj 1,6 %. Italijanski adstrat, za katerega lahko izključimo furlansko posredovanje, zadeva v glavnem sodobno birokratsko in tehnično izrazje ter se bliža 2 %, medtem ko je latinski adstrat prisoten z nekaj enotami, ki nimajo nobene statistične teže. Ostane okoli 200 enot, ki jih moram še analizirati, da jim ugotovim izvor.

Kljub relativni vrednosti podatkov (metodična nabirka besed zadeva le nekaj krajev in je v nekaterih sektorjih — fitonimi, zoonimi, antroponimi — zelo pomanjkljiva) mislim, da nam ti podatki le posredujejo dovolj zanimivo sliko o dejanskem stanju terske leksike in prispevku tujih adstratov.

Več kot statistika nam pove analiza posameznih jezikovnih pojavov: ta analiza nam bo vsekakor pokazala kompleksnost, ki jo je zelo težko reducirati na statistični podatek.

Prva ugotovitev zadeva razvejanost in bogastvo leksike v tem narečju, po kateri odgovarja kakemu predmetu ali pojmu pogostoma veliko število izrazov. V primerih, kjer manjka izvirna slovenska beseda, smo priča pravi invaziji furlanskih in/ali nemških besed, tako da izginulo slovensko besedo nadomeščajo po 3, 4 ali 5 izposojenk. Soba v nadstropju hiše je *címer* v Prosnidu, *kámra* prav tako v Prosnidu (slednja beseda je prisotna v velikem številu slov. narečij!), medtem ko je v vaseh v sami Terski dolini ter v Černjeji običajno *solár* in v omejenih primerih tudi *cámara* in *štáncja*. Lahko citiram številne take primere, ko imamo na severovzhodnem robu nemške izposojenke in od središča proti jugozahodu v naraščajočem številu furlanske: *brítuh* v Brezjah, toda *simitéri*, rod. *simitériha* na Njivici, *simití'eri* v Černjeji, *semetí'erih* v Teru, *cimitérih* v Zavarhu in celo kontaminirano obliko *smértéřeh* v Plestiščih, pri kateri se furlanska beseda očitno naslanja na slov. besedo *smrt*. Ali: *cájt* v Brezjah in Subidu; *tímp* v Terski, Karnajski dolini in Černjeji; toda *cájt* je v Brezjah samo kronološki čas, medtem ko je metereološko vreme vedno *vrí'eme*; drugje pa je *tímp* eno in drugo. Ob številnih primerih te vrste imamo tudi nekaj primerov, ki pokažejo na obratno razporeditev izposojenk: v Bardu *cvekíć* iz nemščine in v Zavarhu, nekoliko bolj proti jugu izvirna slovenska beseda *ždrebić* sta kalk za beneško-italijansko »chiodino« za *Armillariella mellea* (Vahl ex Fr.), slov. *što-*

rovka. Prepletanje izposojenk, kalkov in izvirnih izrazov ni toliko posledica zakonitih teženj kakor rajši sad fantastičnih in bogatih lokalnih situacij.

To bogastvo zadeva pogostoma samo izvorno slovensko leksiko s prisotnostjo številnih sinonimov; naj citiram en sam primer: poleg že omenjenega glagola *ékati*, Njivica, 'brbotati' imamo na sami Njivici še besedo *blondeáti*, ki jo lahko izvajamo iz **blōd-* > slov. *blódi* 'govoriti nesmiselno'; in *barbustáti*, ki se s črnjejsko besedo *barbotáti* navezuje naravnost na osrednjo slovensko besedo onomatopejskega izvora *brbotáti*.

Furlanski leksikalni fond je prešel v vsa področja življenja in jezika na terskem območju. Socialni in gospodarski razlogi nam dajejo razumeti, da je najprej in v največji meri prešlo iz furlanščine v tersko narečje izrazje poklicev in obrti ter vse izrazje, ki je potrebno pri trgovskih izmenjavah (števniki, merske enote ipd.), medtem ko se je najlepše ohranjalo izvorno poljedelsko izrazje. Toda tudi to osnovno spoznanje pozna zelo številne izjeme.

Kakor nam fonetične spremembe omogočajo datiranje izposojenk, tako lahko na podlagi določenih dejstev orišemo celó socialno zgodovino Terskega območja. Izraz *couçina*, Njivica, NP *cialzine*, *cialcine* 'apno' nam s prehodom *l > ʎ* kaže, da je izposojenka prešla v terski dialekt pred 16. stoletjem; *toučina*, Subid, nam kaže, da se je izposojenka že tedaj razširila na precej obsežno ozemlje (začetni *t* je lahko znamenje kontaminacije z glagolom *tóučī*).

Pri zidarskem izrazju je podoben tudi primer besede *bokón*, NP *balcôn* v pomenu »okno«: v vaseh na dnu Terske doline in na desnem bregu je gotovo stara izposojenka, toda v Bardu in Zavarhu je menda iz dolinskih vasi prodrla pred kratkim, če se štiridesetletniki spominjajo, da so stari še po ti vojski rabili besedo *oknó*, ki velja sicer tudi na Njivici še vedno za arhaičen izraz; v Brezjah in v vsem vzhodnem delu terske dialektalne aree pa je slednja edina uporabljana oblika. Prosnid pozna obliki *ʎoknó*, *ókno*.

Poleg številnih drugih izposojenk, ki nam dokazujejo, da je izrazje poklicev in obrti prešlo iz furlanščine v terski dialekt že zelo zgodaj, nam tudi nekatere izposojenke v kmečkih izrazih kažejo, da so se udomačile v enako zgodnjem času, čeprav — ponavljam — je kmečko izrazje pretežno slovensko. Besedo *bòuc*, Njivica, Zavarh, je iz furlanske besede NP *bólz* 'porca tronca, più corta delle altre', to je najkrajša brazda na trapezoidalni njivi (iz te furlanske besede izvaja Giovanni Frau številne furlanske toponime *Bolzêl*, *Polzêl* in morda tudi *Bolzano* pri Vidnu, ki je

komaj kakih 10 km oddaljen od jugozahodne meje terskega jezikovnega območja).¹⁷

Nadaljnje znamenje starosti v furlanskem adstratu kažejo one furlanske izposojenke, ki so se opremile s slovenskimi obrazili: in tu lahko citiram kar isti primer v obliki *zbòuc*, sestavljen s slovenskim predlogom *z/s* in isto furlansko izposojenko *bólz* > *bòuc*, kakor sem to besedo zapisal v Bardu, kjer je oblika *bòuc* povsem neznana. Citiram še *zariúnjak*, Njivica in Bardo, *zariúnjak*, Zavarh, 'il primo solco del campo, scavato col badile lungo la striscia d'erba', to je »prva brazda na (gorski) njivi, narejena z lopato ob travnatem robu«, sinonim v Zavarhu *páruí konàc*, ki je sestavljen s slovenskim predlogom *za* in pripono *-njak* ter s furlanskim samostalnikom NP *rìve* = mejni travnat rob, *rìva*, Njivica, *rìva*, Černjeja. Toda v protitež ti ugotovitvi je treba takoj pristaviti, da pomeni *rìva* v Bardu zgolj rečni breg, medtem ko je tu prva brazda *urát*. Na Njivici pomen nadalje *rìva* še travnat pas med dvema vrstama trte.

Kar zadeva furlanske izposojenke iz liturgične terminologije — od imen za cerkvene praznike do predmetov itd. — je lahko ugotoviti, da so prešle v tersko narečje skozi zelo dolgo dobo. Ne bom se ustavil pri latinskem substratu ali adstratu, ki je lasten celotnemu slovenskemu jezikovnemu ozemlju in za katerega je treba misliti najprej na oglejski vpliv, od koder je poteklo prvo pokristjanjevanje Slovencev, pač pa bom le omenil, da so cerkvene izposojenke prehajale v tersko narečje sicer več stoletij, da pa so masovno vdrle vanj komaj v drugi polovici prejšnjega stoletja in v tem stoletju, to je v času, ko je vsaj zahodna polovica terskega območja ostala brez domačih dušnih pastirjev; v zvezi s tem opozarjam na ljudske molitve, ki sem jih zapisal l. 1967 v Sedliščih od barske informatorke; te vsebujejo največji odstotek romanskih izposojenk, in sicer prav italijanskih cerkvenih tujk.¹⁸ To je znamenje široke raznarodovalne politike, ki jo je v zadnjem stoletju izvajala cerkev med slovenskimi Benečani.

Številne furlanske izposojenke so se v terskem dialektu prilagodile fonetiki in morfologiji, ki sta tipični za ta dialekt. Zato lahko mislimo, da ni med najmlajšimi izposojenka (*a*)*komodáti*, Ter, Brezja, NP *comedá*, *comodá* 'popravljati', naslonjeno na it. *accomodare*; in to zaradi izpeljank (*a*)*komodáuat*, *komodáuc*, Ter. Toda izposojenke iz it. tehnične terminologije, prilagojene dialektu, kakršna je *telefonáti*, v rabi povsod, je očitno zelo mlada.

¹⁷ Giovanni Frau, *Dizionario toponomastico Friuli Venezia Giulia*, Trst 1978.

¹⁸ Pavle Merku, *Ljudsko izročilo v Terski dolini*, Zaliv 1967, str. 137 sll.

Najmlajša je uporaba furlanskih tujk, ne da bi jih kakor koli prilagodili. Za te tujke pa je značilno, da živijo po vsem terskem območju ob pristnih slovenskih besedah: tako je slišati *adóre* ob *uód*, *zuóda*, *bòšk* ob *hósta* v Terski dolini v istih vaseh in v istih ustih, celo v istem stavku. In tako tudi *bujáča* in *paúča*: v slednjem primeru imamo opraviti celo z isto besedo furlanskega ali it.-ben. izvora, toda prva oblika je mlada tujka, medtem ko je druga starejša izposojenka, ki jo najdemo v velikem številu slov. dialektov ter v knjižnem jeziku (pogača).

V drugih primerih določajo sožitje furlanske izposojenke in izvirne slovenske besede na terskem območju zelo jasne izoglose: tako *bedój* = *Betula alba* L. v Černjeji in *cmíka* na Njivici, v Bardu in Sedliščih; *ála* pri plugu v Černjeji in *lopáta* v Terski dolini itn.

Upam, da sem s temi nekaj primeri in podatki pokazal, da je vredno še natančneje analizirati to narečje, saj imamo opraviti z enim prereditim narečjem v vsi Evropi, ki ni poznalo doslej nobenega akulturacijskega vpliva s strani nacionalnega jezika in je zato ohranilo zanimivo stanje, ki ga pri drugih slov. narečjih — z edino izjemo rezijanskega — ne moremo več ugotoviti. Skromna akulturacija je v tersko narečje prinašala romanske, predvsem furlanske izposojenke in tujke, ki nam dajejo spet možnost natančneje preučevati izposojanje na slovansko-romanski meji.

RIASSUNTO

Il dialetto sloveno dell'alta Valle del Torre è stato studiato e definito da Fran Ramovš in base alle ricerche compiute nel 1873 e nel 1901 da J. Baudouin de Courtenay, per cui la sua analisi rispecchia lo stato di quel dialetto alla fine del secolo scorso; pure i linguisti italiani l'hanno accolta e rispettata, pur facendo rilevare che si tratta del dialetto sloveno più labile di fronte alle influenze friulane.

L'analisi di 3500 vocaboli tratti da raccolte etnografiche dal 1940 in poi e da una capillare ricerca, anche se ancora incompleta, su tutto il territorio nel quale si parla il dialetto del Torre, consente di aggiornarne la conoscenza e di appurarne l'evoluzione subita in questo secolo; uno studio diacronico approfondito potrà essere compiuto soltanto dopo la pubblicazione del materiale manoscritto del Baudouin de Courtenay conservato presso l'Accademia scientifica di Leningrado.

I dati nuovi segnalati riguardano il carattere di fluttuazione locale e individuale che investe soprattutto il vocalismo e il consonantismo; il comportamento di alcuni suoni in voci friulane ci consente di datare l'epoca del prestito e spesso ci offre materiale di studio per tracciare una vera e propria storia sociale del territorio. La morfologia ha subito profonde trasformazioni perdendo del tutto alcune categorie, ma conservando allo stesso tempo un doppio futuro con le

stesse caratteristiche del doppio futuro inglese: il futuro con l'ausiliare *con* è un future of willingness, quello con l'ausiliare *bon* è un simple future. Il primo è esteso a un'area troppo vasta per spiegarlo con un ipotetico influsso čakavo, peraltro indimostrabile, bensì va considerato come un relitto veteroslavo.

L'alto numero di relitti e arcaismi nel vocabolario e la loro collocazione geografica, comparato con la distribuzione di antichi e recenti prestiti dal friulano e da altre lingue, rende evidente la complessità delle ragioni che hanno consentito ai primi di sopravvivere e ai secondi di estendersi.

L'assenza in questa zona di forze e influenze acculturatrici fino a tempi recenti rende questo dialetto estremamente interessante per svolgere ulteriori studi e ci dà la possibilità meglio di ogni altra zona per studiare gli scambi linguistici al confine slavo-romanzo.